

BEREDSKAPSPLAN FOR FOREBYGGING AV SEKSUELLE OVERGREP FOR ... BARNEHAGE

Målet med denne beredskapsplanen er å forebygge og avdekke seksuelle overgrep mot barn som er tilknyttet vår barnehage. Planen skal sikre tilstrekkelig kunnskap om seksuelle overgrep mot barn, god kjennskap til de rutiner og prosedyrer som ligger i denne beredskapsplan, og skape grunnlag for en åpen dialog om temaet både mellom de ansatte, men også mellom ansatte og foresatte i barnehagen. Planen skal også ivareta de vurderinger som må gjøres etter at et overgrep er meldt. En åpen dialog om seksuelle overgrep mot barn vil skape tryggere rammer for barna, og en forutsigbar og trygg arbeidsplass for ansatte.

August 2018

Innhold

Hva er seksuelle overgrep	3
Juridisk definisjon	3
Sosialpsykologisk definisjon	3
Forebyggende arbeid	3
Forebygging	3
Kunnskapsbygging	4
Ansatte	4
Barn	4
Foreldre	5
Overgrep mot barn på nett	5
Intern organisering	5
Plandokumenter	5
Samarbeidspartnere	6
Når politiet kontaktes	7
Ved bekymring for et barn	8
Melding til barnevernstjenesten	9
Mottak av mistanken eller anklagen	9
Når mistanken eller anklagen kommer fra barnet selv	9
Når mistanken eller anklagen kommer fra en ansatt eller en annen voksen /foresatt	9
Når et overgrep er meldt	9
Ivaretagelse av barnet	10
Ivaretagelse av de ansatte	10
Ansvar:	11
Mistanke eller avdekking av seksuelle overgrep i barns nære relasjoner	11
Mistanke eller avdekking av seksuelle overgrep begått av ansatt	13
Forslag til bøker til barn om seksualitet og seksuelle overgrep	15
Forslag til spill:	18

Hva er seksuelle overgrep

Juridisk definisjon

Seksuelle overgrep er når en autoritetsperson tvinger, lokker eller truer barnet til å delta i eller se på seksuelle omgang, handling eller adferd. Seksuelle overgrep deles juridisk (Straffelovens kap. 26 om seksuallovbrudd) inn i følgende kategorier:

Seksuell omgang: Kan være samleiesurrogater eller samleie analt, oralt og/eller vaginalt.

Seksuell handling: Kan være beføling av og/eller at barnet tvinges til å ta på overgriperens kjønnsorgan.

Seksuell atferd: Ikke fysisk kontakt – vise barnet pornografi, tvinge barnet til å se på seksuelle handlinger, blotte seg, tvinge barnet til seksuelle handlinger med seg selv, fotografere eller filme barnet i seksuelle handlinger.

Nett og mobil er også en arena der seksuelle overgrep foregår:

-ved manipulasjon, utpressing, sending av bilder og filmer, gjennom webkamera og seksuell oppmerksomhet og prat.

-som en arena der overgripere kan manipulere barn og unge til å bli kjent, kanskje forelske seg eller få omsorg, og så møtes utenfor nettet.

Sosialpsykologisk definisjon

«Det er snakk om et seksuelt overgrep når et barn involveres i seksuelle aktiviteter som det ikke kan forstå rekkevidden av, ikke er utviklingsmessig modent for og derfor ikke kan samtykke i, og/eller aktiviteter av en slik art at det overskrider samfunnets sosiale og rettslige normer» (Henny C Kempe, 1978, sitert i «Respekt for grænser»),

Forebyggende arbeid

Forebygging

Norske myndigheter har gitt skolen og barnehagen et viktig ansvar i forbindelse med forebyggende tiltak mot vold og seksuelle overgrep. Med forebyggende arbeid menes alt arbeid som kan redusere sannsynligheten for at vold og seksuelle overgrep skjer, og arbeid for å stoppe pågående vold og overgrep. Barn og unge som har kunnskap og begreper om kropp, seksualitet og overgrep vil i større grad ha mulighet til å si i fra om de utsettes for seksuelle overgrep en de som ikke har slik kunnskap. For å kunne fortelle om overgrep må de vite at det er det de utsettes for. Trygghet og åpenhet om seksualitet hjelper barnet til å sette grenser, og bare det i seg selv kan være en beskyttelse mot overgrep. Det er derfor

viktig at barn og ungdom i Alta får god informasjon om det som er positivt med kropp og seksualitet. Skole og barnehage må ha kvalitet på kunnskapsformidlingen og kompetente voksne.

Gjør barn kompetente – snakk med dem.

Kunnskapsbygging

Det er generelt viktig å formidle kunnskap til alle voksne som arbeider med barn. Ansatte i barnehage må få den nødvendige kunnskap om barns signaler på at de kan ha blitt utsatt for overgrep. Det er viktig at de ansatte styrker sin bevissthet i forhold til temaet, og at man synliggjør og får frem holdninger. Formålet med kompetansehevingen og bevisstgjøringen hos de ansatte er at de blir tryggere og får bedre kunnskap i forhold til barns seksualitet, og dermed lettere vurdere om deres atferd er normal eller bekymringsfull. Barnehagen må ha tilgang på relevant litteratur, både faglig og i direkte arbeid med barna. Det finnes mye tilgjengelig litteratur på nett.

Ansatte

1. Alle ansatte skal gjøres kjent med denne planen.
2. Alle ansatte skal gjennomføre e-læringskurset «Vold og seksuelle overgrep mot barn».
3. Barnehagen skal ha kompetanse på hvordan man gjennomfører samtaler med barn.
4. Barnehagen skal ved oppstart av nytt barnehageår, i form av øvelser og intern kursing, gi ansatte faglig oppdatering om temaet seksuelle overgrep mot barn.

Det skal øves på ett eller flere scenarier der:

- Det mistenkes at et barn er utsatt for seksuelle overgrep av et familiemedlem.
- Det mistenkes at et barn er utsatt for overgrep fra en person utenfor familien.
- Det mistenkes at en ansatt har utsatt/utsetter et eller flere barn i barnehagen for overgrep.
- Barn som viser unormal seksualisert atferd.
- Barn som viser fysiske og/eller psykiske tegn på overgrep.
- Hvordan gjennomføre samtaler med barn og hvordan forberede seg selv på det «utenkelige».
- Barns overgrep mot barn.

Barn

1. Barna skal lære om normal seksualitet tilpasset deres alder og utvikling.

2. Barna skal lære om gode og vonde følelser, vonde hemmeligheter, gode og vonde berøringer, trygge voksne etc.
3. Vedlagt finner dere linker og tips som kan brukes i pedagogiske opplegg og undervisning.

Foreldre

1. Foreldre skal informeres om hvordan barnehagen jobber med temaet kropp, seksualitet og følelser på foreldremøte
2. Alle barnehager skal ha rutine for å ta opp i startsamtaalen når barnet begynner i barnehagen, om barna har opplevd eller vært vitne til vold og/eller overgrep.
3. Denne beredskapsplanen skal være lett tilgjengelig på barnehagens hjemmeside

Overgrep mot barn på nett

Selv små barn kan bli utsatt for seksuelt krenkende atferd og handlinger som følge av sin nett- og mobilbruk. Her må vi voksne være vårt ansvar bevisst. Kjenner du til alle skjulte farer på nettet? Her er barnehage en viktig støttespiller. De ansatte i barnehagen kan gi råd og veiledning, samt arrangere viktige arenaer der dette kan være tema.

Intern organisering

Barnehagen må organisere driften slik at man minsker risikoen eller muligheten for overgrep fra ansatte. I dette inngår også at man unngår å sette personalet i en situasjon der man kan bli utsatt for mistanke.

1. Det skal som hovedregel være to voksne på huset, både på morgenen og på ettermiddagen.
2. Det skal være mulig å ha innsyn i alle rom der barna oppholder seg i barnehagen
3. På turer ut av barnehagen skal det som hovedregel være minst to voksne med.
4. Personalet skal ikke ta barn med seg hjem.
5. Det skal gjennomføres risikovurdering årlig.
6. Alle som jobber i barnehagen (vikarer/fast ansatte) skal ha vist godkjent politiattest før de starter.

Plandokumenter

Alle skal være kjent med denne plan og Alta kommunes beredskapsplan for barn og unge sektoren.

Det er virksomhetsleders ansvar å sørge for at alle ansatte er kjent med denne planen.

Samarbeidspartnere

En magesfølelse på at noe ikke er som det skal være, bør diskuteres med noen som har god kompetanse. Det er viktig å søke råd tidlig. Gode samarbeidspartnere må etableres før en hendelse oppstår. Barnevern og politi skal tilby veiledning. En har ikke plikt til å opplyse personalia. Statens Barnehus Tromsø, dekker i dag områdene Troms, Finnmark og Svalbard. Alta kommune har pr. dags dato et samarbeid med Statens Barnehus Tromsø.

Barnevernstjenesten i Alta kommune

Barneverntjenesten kan kontaktes av barnehagen for å drøfte saker/problemstillinger anonymt. Telefon 45 39 69 08, mandag til fredag 0800-1600 (1500). Telefon til resepsjon: 78 45 53 25.

Ved konkret bekymring sendes/leveres bekymringsmelding til Barneverntjenesten, Markveien 26, 9510 ALTA.

Politiet

Politiet bistår med råd og veiledning i saker der det er mistanke om seksuelle overgrep. Politiet har et godt samarbeid med Barnevernstjenesten. Man kan være anonym. Telefon 78 42 80 00 – du blir da satt i kontakt med rette personer. Politiet oppretter kontakt med Statens Barnehus når de starter en undersøkelsessak ift overgrep.

Tiltaksteam barn og ungetjenesten Alta kommune

Tiltaksteamet i Barn- og ungetjenesten kan kontaktes av skoler og barnehager for å drøfte saker /problemstillinger anonymt. Vi bistår også med oppfølging og veiledning i etterkant av at overgrep er avdekket.

Kontakt: Telefon 78 45 53 25, mandag til fredag 0800-1530

Helsesøstertjenesten

Helsestasjonen skal gi veiledning slik at foreldre har nok kunnskap til å kunne snakke med barna om kropp, kjønn og seksualitet, trygghet og grenser. Helsestasjonen skal gjennom helsestasjonsprogrammet bidra til å avverge og avdekke vold, overgrep og omsorgssvikt. Helsesøster, lege, fysioterapeut, jordmor og annet personell på helsestasjonen skal være oppmerksomme på forhold som kan tyde på at barnet er utsatt for vold, overgrep eller omsorgssvikt, og ved konsultasjonene i helsestasjonsprogrammet observere barnet og familien for å avverge og avdekke slike forhold. Når det er grunn til å tro at barn blir mishandlet i hjemmet eller utsatt for andre former for alvorlig omsorgssvikt, eller når barnet

viser vedvarende og alvorlige atferdsvansker, skal personellet på helsestasjonen melde til barnevernet.

Kontakt: Barn og ungetjenesten, telefon 784 55325.

SMISO Vest-Finnmark

Senter Mot Incest og Seksuelle Overgrep tilbyr veiledning om seksuelle overgrep og barns seksualitet på generelt grunnlag og anonymt i enkeltsaker. SMISO kan bistå/veilede skoler og barnehager i forhold til deres undervisning/tema om kropp, seksualitet og overgrep. SMISO kan også tilby kurs om temaet seksuelle overgrep. SMISO tilbyr undervisning om seksuelle overgrep til kommunens 4.klasser. De har samtaletilbud til de over 16 år som har vært eller er utsatt for seksuelle overgrep, deres pårørende eller andre nære personer. Det behøves ikke henvisning, du kan være anonym og alle våre tilbud er gratis.

Kontakt: Telefon 95 46 43 38/78 43 46 93, mandag til fredag 09-15.

E-post: post@smisovetsfinnmark.no

Hjemmeside: www.altakrise.no

Statens Barnehus Tromsø

Tilbyr råd og veiledning til alle som har mistanke om at barn eller ungdom kan ha blitt utsatt for vold og seksuelle overgrep, henvendelser drøftes anonymt.

Konsultasjonsteamet

Er du offentlig ansatt og arbeider med barn og ungdom kan du bestille tid hos konsultasjonsteamet for å drøfte saker der du er bekymret for at et barn eller ungdom kan ha vært utsatt for vold eller seksuelle overgrep. Tverrfaglig konsultasjonsteam tilbys via telefonkonferanser, videomøter eller ved møte på Statens Barnehus Tromsø. Sakene skal være anonyme, og teamet kan bare gi råd/veiledning og kan ikke gripe inn i eller overta ansvaret for sakene.

Kontakt: Telefon 77 79 74 40, mandag til fredag kl 08 -15.30

Når politiet kontaktes

Ved akutte situasjoner skal politiet i Alta kontaktes. Konkret mistanke eller informasjon om hendelser vedrørende vold eller seksuelle overgrep skal jfr. Avvergeplikten straffeloven § 196, anmeldes politiet som er den rette instans til å undersøke lovbrudd. Vurderer man at det er fare for at barnet mest sannsynlig vil kunne utsettes for (nye) overgrep ved og ikke gripe inn, er det straffbart å unnlate å varsle politiet.

Det er styrer som skal kontakte politiet.

Rådmann og kommunalleder skal varsles omgående i alle saker/tilfeller der det oppdages at barn i barnehagen blir seksuelt misbrukt eller utsatt for vold.

- 1. Ikke skift klær på barnet**
- 2. Eventuelt brukt tøy pakkes inn i papir – ikke plast!**
- 3. Ikke bad eller vask barnet**

Ved bekymring for et barn

Ved mistanke om seksuelle overgrep fra barnets omsorgspersoner skal man henvende seg til styrer, som tar kontakt med det lokale hjelpeapparatet, eventuelt for å drøfte saken anonymt. Utgangspunktet er at man har meldeplikt til politi og barnevernstjeneste ved straffbare forhold.

Styrer skal følge opp saken. Styrer tar videre kontakt med andre samarbeidspartnere som for eksempel barnevernstjenesten, politi, tverrfaglig konsultasjonsteam ved Barnehuset i Tromsø, kommunalt tiltaksteam, SMISO Vest-Finnmark (se «Samarbeidspartnere» for informasjon om tilbud og kontakt)

- Informer styrer – ikke involver annet personale før etter avtale.
- Begynn straks å skrive loggbok – noter observasjoner og utsagn.
- Er du usikker; konsulter en av de instanser som er nevnt i denne beredskapsplanen. Ikke vent for lenge før du/dere konsulterer andre.
- Styrer melder bekymring til barnevernet, men du har en selvstendig varslingsplikt dersom styrer ikke varsler, og du fortsatt mener det er grunn til å tro at barnet er utsatt for seksuelle overgrep.
- Barnevernet har det koordinerende ansvaret.
- Barnehagens personal er ikke etterforskere. Ikke still ledende spørsmål, i verste fall kan det føre til at saken svekkes.
- Lytt til barnet og vis at du tar barnet på alvor. Unngå at du styrer samtalen. Gjenta utsagn som barnet kommer med, slik at barnet eventuelt kan korrigere om du har forstått feil. Noter ned barnets uttalelser og dine observasjoner etter samtalen.
- Vær ærlig i forhold til hva som skal skje. Hvis du må fortelle det til andre voksne – da må du si det til barnet. Men si også at du vil være der å støtte barnet, barnet er ikke alene om dette.
- Lov aldri noe du ikke kan holde – man må aldri love barnet taushet om det man får vite.
- Ikke glem søsken, kan de være utsatt eller involvert på noen områder?
- Forbered deg mentalt og følelsesmessig på at betroelser kan komme.

Melding til barnevernstjenesten

Plikt til å varsle barnevernstjenesten har man når «det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet hjemme eller det foreligger andre former for alvorlig omsorgssvikt» (barnevernloven § 6-4). En magefølelse som kan støtte seg på enkeltuttalelse, enkelthandling el. er tilstrekkelig for at man har grunn til å tro.

Melding til barnevernet bør alltid skje i samråd med styrer. Dersom styrer ikke vil gi opplysninger om bekymringen til barnevernstjenesten, har den som er bekymret et selvstendig ansvar for å informere barnevernstjenesten, jf. Opplæringsloven § 15-3/Barnehageloven § 22. hvis man er i tvil om bekymringen til barnevernstjenesten vil være tilstrekkelig for å gi barnet god nok beskyttelse raskt nok, bør en kontakte politiet.

Mottak av mistanken eller anklagen

Når mistanken eller anklagen kommer fra barnet selv

- Lytt og noter ned det barnet har å fortelle. Unngå å stille ledende spørsmål.
- Det er viktig å ikke love hemmeligholdelse. Forklar at opplysningene kan være så alvorlige at andre voksne må få vite om det.
- Orienter umiddelbart nærmeste overordnede.
- Vurder barnets behov for oppfølging videre

Når mistanken eller anklagen kommer fra en ansatt eller en annen voksen /foresatt

- Dersom en ansatt i virksomheten har mistanke eller opplysninger om seksuelle overgrep, skal vedkommende umiddelbart kontakte nærmeste overordnede av virksomheten.
- Noter ned opplysningene som blir gitt fra ansatte eller fra foresatte å be om diskresjon.
- Ta hensyn til at det kan være flere som er offer i samme sak, flere barn i samme barnehage, flere offer med samme overgriper.
- Styrer må ta kontakt med barnevernet/politi. Er det en vag mistanke – kontaktes hjelpeapparatet for å drøfte saken videre.

Når et overgrep er meldt

Allerede i den innledende fasen når et overgrep er meldt til barnevernstjeneste eller politi, er det behov for å planlegge hvilke tiltak som må iverksettes. Det må gjøres en skjønnsmessig vurdering av de ulike problemstillingene avhengig av overgrepets karakter.

Oppfølging av berørte parter etter seksuelle overgrep er viktig. Dette gjelder først og fremst det utsatte barnet og hans/hennes foresatte, men kan også omfatte de andre barna i barnehagen og deres foresatte. Du og de andre som jobber i barnehagen må også følges opp. Oppfølging av de ansatte er et lederansvar og en del av HMS-arbeidet.

Ivaretagelse av barnet

Ivaretagelse av barnet skal vurderes i samarbeid med politi, barnevern, PPT eller andre fagtjenester.

Ivaretagelse av de ansatte

Å bekymre seg for om et barn er utsatt for seksuelle overgrep er en stor belastning. Oppfølging av overgrepsutsatte barn kan oppleves som følelsesmessig krevende. Også det å være den som melder i fra om en bekymring er belastende.

Det aller viktigste i alle faser av forløpet er at ingen skal stå alene om dette, hverken når det gjelder bekymring, melding eller oppfølging. Din viktigste ressurs i slike saker er dine kollegaer og din ledelse, ikke tenk at «dette må jeg tåle», men snakk med din leder og be om oppfølgingsamtaler. Leder vil også kunne formidle bistand om hjelp videre i det kommunale hjelpeapparat hvis det er behov for det.

Ansvar:

Mistanke eller avdekking av seksuelle overgrep i barns nære relasjoner

	TILTAK	ANSVARLIG	STØTTE	GJØREMÅL	HJELPEMIDLER
1	Motta og å vurdere mistanke om seksuelle overgrep	Ansatt som får mistanke/motta r anklage. Styrer	Pedagogisk leder	Melde til styrer. Vurdere mistanke Evt. kontakte barnevern/andre fagfolk	Motta og å vurdere mistanke om seksuelle overgrep
2	Se etter tegn på seksuelle overgrep	Styrer	Pedagogisk leder. Andre ansatte. Barnevern/andre fagfolk	Avklare mistanke. Dokumentere tegn på seksuelle overgrep	Mulige tegn til seksuelle overgrep
3	Melding til barnevernet om seksuelle overgrep	Styrer	Pedagogisk leder	Sende bekymringsmelding . Barnevernet: Sette i gang undersøkelse og sette i gang tiltak	Melding til barnevernet Meldingsskjema
4	Melding til politiet om seksuelle overgrep	Barnevernet Styrer (i akutte saker)	Styrer	Politiet: Stoppe misbruk, Konfrontere overgriper. Etterforske saken	Melding til politiet
5	Informasjon til hjemmet om seksuelle overgrep	Barnevernet	Politiet Styrer	Informere familien Støtte familien	Informasjon til hjemmet
6	Følg opp ansatte	Styrer	Barnevern PPT Andre fagfolk	Kollegastøtte Kompetanseheving	Oppfølging av ansatte
7	Følge opp barnet	Pedagogisk leder	Styrer Barnevern	Omsorg for barnet	Oppfølging av barnet

			PPT	Planlegge tiltak Etablere ansvarsgruppe	
8	Melding ved overgrep	Styrer	Barnevernet	Melding til nødvendige instanser om overgrep	Melding om seksuelle overgrep

Mistanke eller avdekking av seksuelle overgrep begått av ansatt

A.	TILTAK	ANSVARLIG	STØTTE	GJØREMÅL	HJELPEMIDLER
1	Motta og å vurdere mistanke om seksuelle overgrep	Ansatt som får mistanke/mottar anklage.	Styrer Den som har mistanke	Melde til styrer. Vurdere mistanke	Motta og å vurdere mistanke om seksuelle overgrep fra ansatt
2	Se etter tegn på seksuelle overgrep	Styrer	Ansatte som har med barnet å gjøre Fagfolk på overgrep	Avklare mistanke. Dokumentere tegn på seksuelle overgrep Melde til barnehageeier	Mulige tegn til seksuelle overgrep fra ansatt
3	Motta innrømmelsene	Den som mottar innrømmelsen	Styrer Barnehageeier Tillitsvalgt Bedriftshelsetjenesten	Motta forklaring Klargjøre saksgang Avklare arbeidsrettslige forhold Støtte til den ansatte	Ansatt innrømmer seksuelle overgrep
4	Behandling av mistanke	Barnehageeier	Styrer Fagfolk på overgrep Politi Advokat Helsetjeneste	Saksgang ved mistanke Arbeidsrettslige forhold Melding til politiet Etterforskning ved politiet Menneskelige hensyn	Behandling av mistanke mot ansatt
5	Informere	Styrer		Gi informasjon	Informasjon til

	det/de utsatte barns foresatte		Barnehageeier Fagfolk på overgrep Politi	Tilby hjelp	utsattes foresatte
6	Informere og involvere ansatte	Styrer	Barnehageeier Fagfolk på overgrep Politi	Gi rett informasjon Støtte ansatte Planlegge tiltak	Oppfølging av de andre ansatte
7	Følge opp barnet	Pedagogisk leder	Styrer PPT Andre fagfolk	Omsorg for barnet Planlegge tiltak Etablere ansvarsgruppe	Oppfølging av barnet
8	Informere andre foresatte	Styrer	Barnehageeier Fagfolk på overgrep Politi	Gi rett informasjon Hindre rykter og forhåndsømming Bygge tillit til barnehagen	Informasjon til hjemmene om mistanke mot ansatt Muntlig invitasjon til foreldremøte med varslingsliste
9	Foreldremøte	Barnehageeier og Styrer	PPT Andre fagfolk Politi	Informere foresatte Gi råd til foresatte	Foreldremøte om seksuelle overgrep
10	Informere barna	Pedagogisk leder	Styrer PPT	Gi rett informasjon Bearbeide Hindre engstelse	Informasjon til de andre barna
11	Mediehåndtering	Styrer	Barnehageeier Politi Advokat(er)	Styre informasjon	Mediehåndtering ved seksuelle overgrep fra ansatt
12	Melding ved seksuelle overgrep	Styrer	Barnehageeier	Melding til: Barnehageeier Forsikringsselskap Tilsynsmyndighet	Melding ved seksuelle overgrep fra ansatt

Forslag til bøker til barn om seksualitet og seksuelle overgrep.

Husk at det alltid er lurt at den voksne leser gjennom boka før boka blir lest for barna/elevne.

Tittel	Forfatter	Tema	Merk
Seksuelle overgrep			
Snill	Gro Dahle og Svein Nyhus	Si ifra!	Om å være usynlig, og om hvor godt – og viktig - det er å ta sin plass, og fortelle. Liten tekst, men fargerike bilder. 30 sider, 15 sider med tekst.
Filiokus og Blåmann-klåmann	Marit Hoem Kvam	Omsorgssvikt og seksuelle overgrep	Fortellingen om en vond hemmelighet. Store bilder. Bidrar til at barna tør fortelle om vanskelige hemmeligheter. Fagdel i boka kan styrke kompetanse blant de som arbeider med de yngste barna.
Jeg er meg! Min meg	Eli Rygg og Margrete Wiede Aasland	Seksuelle overgrep og omsorgssvikt	En bok med ulike temaer voksne skal lese til barn, og samtale om. Hvert tema har aktiviteter en kan gjøre. En bok om kropp, gode og vonde følelser, ulovlige hemmeligheter og berøringer.
Hjemmesituasjon			
Hvem kan hjelpe Jesper?	Organisasjon Voksne for Barn	Omsorgssvikt	Psykisk sykdom eller rusproblematikk i hjemmet. Boka er ment som utgangspunkt for en samtale mellom leser og barnet, og en god hjelp for barnet å sette ord på det som er vanskelig.
Sinna mann	Gro Dahle og Svein Nyhus	Vold i hjemmet	En håpefull bildebok som en vanskelig hverdag. (Boka er også laget om til film, sterk skildring)
Blekkspruten	Gro Dahle og Svein Nyhus	Seksuelle overgrep	Søskenincest.
Kropp og seksualitet			
Anna Fiske	Alle har en bakside	Kroppen	Alle mennesker har en kropp, og alle kropper er forskjellige. Artige og beskrivende illustrasjoner. Kort og presis tekst. Humoristisk. Grensesetting blir tatt opp.
Kroppen	Trond-Viggo Torgersen	Kroppen	Forklarer hvordan kroppen fungerer, organer, vev og bein. Boka alle kjenner fra 70-80 tallet, som først var på Barne-TV.
Slik virker kroppen	Bettina Schaaf	Kroppen	Mye mer detaljert enn boka Kroppen (T-V Torgersen), og for barn litt opp i

			barneskolen. Fine illustrasjoner
Slik ble jeg til	Katerina Januouch og Mervi Lindman	Forplantning	Hvordan blir en baby til – egentlig. Fine bilder og forklaringer
Oppdag kroppen	Smarte små	Kroppen	Klaffer og morsomme oppgaver, og fargerrike illustrasjoner. 4-8 år
Kroppen vår	Smarte små	Kroppen	2-6 år
Følelser:			
Glad, sint, redd	Smarte små	Håndtere følelser, kjenne på sine behov og selv sette grenser.	Passer for 2-6 år. Gir rom for gode samtaler med barna. Klaffer og oppgaver i boka gjør den spennende. LITTLEST.
Sint på alt og alle	Ann Vibeke Fleischer og Rikke Mølbak	Problemsinne	Boka er i to deler, første del består av korte, illustrerende historier om to barns utfordringer i hverdagen. Historiene bør leses sammen med en voksen. Underveis finnes forslag til samtaletema. I bokens siste del finnes et kapittel til de voksne som ønsker å forstå og hjelpe barn med sinneproblem. 4-8 år
Au! De voksne slår	Ann Vibeke Fleischer og Rikke Mølbak	Familievold	Historiene i boken gir et bilde av hvordan barna opplever vold, hva de tenker, og hva de føler. Boken gir også forslag til hva barna kan gjøre for å få hjelp, og hva de voksne kan gjøre for å hjelpe dem. 4-8 år.
En ørefik er på vei.	Ann Vibeke Fleischer og Rikke Mølbak	Familievold	Historiene i boken gir et bilde av hvordan barna opplever vold, hva de tenker, og hva de føler. Boken gir også forslag til hva barna kan gjøre for å få hjelp, og hva de voksne kan gjøre for å hjelpe dem. 9-13 år
Hvem er alene?	Stina Wirsèn	Grensesetting for seg selv, og akseptere andres	LITTLESTE bøker for de minste.
Hvem er sint?	Stina Wirsèn		
Hvem bestemmer?	Stina Wirsèn		
Psykologisk førstehjelp ungdom 13-18	Gyldendal akademisk	Vanskelige tanker	En verktøyspakke som kan hjelpe ungdom med å takle vanskelige tanker og situasjoner. I førstehjelpsskrinet vil du finne verktøy man kan bruke når tankene er vanskelige og følelsene

			sterke: En flott illustrert bok med tekster rettet mot ungdom, enkle oppgaver og arbeidsark som man kan laste ned flere av på internett, samt to nyttige og fine figurer som inspirerer til lek og kreativitet.
Psykologisk førstehjelp 8-12	Gyldendal akademisk	Vanskelige tanker	En verktøyspakke som kan hjelpe barn med å takle vanskelige tanker og situasjoner. I førstehjelpsskrinet vil du finne verktøy man kan bruke når tankene er vanskelige og følelsene sterke: En flott illustrert bok med tekster rettet mot barn, enkle oppgaver og arbeidsark som man kan laste ned flere av på internett, samt to nyttige og fine figurer som inspirerer til lek og kreativitet
Psykologisk førstehjelp Grønne tanker - glade barn Barn 4-7 år	Gyldendal akademisk	Vanskelige tanker	Måten barn lærer å forholde seg til følelseslivet på, danner grunnlaget for hvordan man som voksen forholder seg til følelser. Barnehagebarn lærer av det som skjer i barnehagen, både det som er planlagt, og det som oppstår underveis. Grønne tanker - glade barn kan brukes både som en metode for planlagt tematisering av tanker og følelser i samlingsstunden med alle barna, og som en metode for refleksjon, forståelse og bearbeidelse med utgangspunkt i hverdagshendelser. Materialet kan også brukes for å hjelpe barn som trenger å bli mindre hemmet av sinne og/eller engstelse. Tenkebamsene Grønn og Rød skal hjelpe barn til å lære å forholde seg konstruktivt til egne tanker.

Forslag til spill:

Navn på spillet	Merk	Utgiver
Hei!	To barnepsykologer, Kristin Sommerseth Olsen og Guro Winsnes, har sammen utviklet det terapeutiske brettspillet «Hei». Dette spillet kan voksne bruke som en støtte i samtaler med barn, og gir barnet en arena for å sette ord på og dele følelser. Spillet er enkelt og fleksibelt i bruk, og er laget med tanke på samtaler med barn som har det vanskelig. Her kan du bli overrasket over hva ungene tenker over!	Helse Stavanger
Psykologisk førstehjelp ungdom 13-18	En verktøyspakke som kan hjelpe ungdom med å takle vanskelige tanker og situasjoner. I førstehjelpsskrinet vil du finne verktøy man kan bruke når tankene er vanskelige og følelsene sterke: En flott illustrert bok med tekster rettet mot ungdom, enkle oppgaver og arbeidsark som man kan laste ned flere av på internett, samt to nyttige og fine figurer som inspirerer til lek og kreativitet.	Gyldendal akademisk
Psykologisk førstehjelp 8-12	En verktøyspakke som kan hjelpe barn med å takle vanskelige tanker og situasjoner. I førstehjelpsskrinet vil du finne verktøy man kan bruke når tankene er vanskelige og følelsene sterke: En flott illustrert bok med tekster rettet mot barn, enkle oppgaver og arbeidsark som man kan laste ned flere av på internett, samt to nyttige og fine figurer som inspirerer til lek og kreativitet	Gyldendal akademisk
Grønne tanker - glade barn Psykologisk førstehjelp Barn 4-7 år	Måten barn lærer å forholde seg til følelseslivet på, danner grunnlaget for hvordan man som voksen forholder seg til følelser. Barnehagebarn lærer av det som skjer i barnehagen, både det som er planlagt, og det som oppstår underveis. Grønne tanker - glade barn kan brukes både som en metode for planlagt tematisering av tanker og følelser i samlingsstunden med alle barna, og som en metode for refleksjon, forståelse og bearbeidelse med utgangspunkt i hverdagshendelser. Materialet kan også brukes for å hjelpe barn som trenger å bli mindre hemmet av sinne og/eller engstelse. Tenkebamsene Grønn og Rød skal hjelpe barn til å lære å forholde seg konstruktivt til egne tanker.	Gyldendal akademisk
APP: Glade maur	Utviklet ut fra: Grønne tanker, glade barn! Lær barna å trøste, løse problemer og ta modige valg! Målgruppen er barn i alderen 4 til 7 år, sammen	

	med voksen som kjenner barnet. Appen er utviklet på norsk, samisk, arabisk, spansk og engelsk. Gratis.	
E motion 2	Bildene i denne esken kan hjelpe barna med å gjenkjenne og forstå de mekanismer eller ting, som fremkaller 15 ulike følelser. Kortene er glimrende som samtaleopplegg og til å øve på evnen til å uttrykke og sette ord på følelser. De støtter barna i deres utvikling av de følelsesmessige ferdighetene og den sosiale kompetansen. Samtidig lærer barna å gjenkjenne og bli mer bevisste på egne og andres følelser. 75 bildekort, 9 x 9 cm, som viser 15 forskjellige følelser, og det som har utløst den gjeldende følelsen. Serien er velegnet til språkutv og tale – hørselsundervisningen i barnehagen, småtrinnet og til barn med særlige behov.	Info vest forlag

Litteraturliste

Aasland, M.W. (2014). Si det til noen – en bok om seksuelle overgrep mot barn og unge. Oslo.

Cappelen Damm Akademisk.

Aasland, M.W.(2015). Barna og seksualiteten. Oslo. Cappelen Damm Akademisk.

Ingnes, E. og Kleive, H. (2011). I møte med unge overgripere. Oslo. Gyldendal Akademisk.

Langfedt, T. (2013). Seksualitetens gleder og sorger – identitet og uttrykksformer. Bergen. Fagbokforlaget.

Røthing, Å. og Svendsen, S.H.B. (2009). Seksualitet i skolen. Perspektiver på undervisning. Otta.

Cappelen Damm

Søftestad, S. og Andersen, I., L. (red.) (2014). Seksuelle overgrep mot barn. Traumebevisst tilnærming. Oslo. Universitetsforlaget

Utdanningsdirektoratet. (2011). Seksualitet og kjønn. Et ressurshefte for lærere i grunnskolen.

Vildalen, S. (2014). Seksualitetens betydning for utvikling og relasjoner. Oslo. Gyldendal Akademisk.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. Barndommen kommer ikke i reprise. Strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017).

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. En god barndom varer livet ut. Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017)